

MAROSÁN GYÖRGY

Merre mutat a Történelem nyila?

F. Fukuyama: A nagy szétbomlás. Európa Könyvkiadó, 2000.

Az Oscar-díjas amerikai film, az *Amerikai szépség* egy bőségben élő, technikailag fejlett, ugyanakkor erkölcsileg lepusztult és kiüresedett világot mutat be. A film nagy vitát váltott ki Amerikában – megkérdőjelezték, hogy vajon tipikus-e a lehangoló kép, vagy csak szélsőséget tükröz? F. Fukuyamának az elmúlt évek talán legdivatosabb szociológusának könyve, *A nagy szétbomlás* – amely a könyvnapon jelent meg az Európa Könyvkiadó Memória Mundi sorozatában – erre a kérdésre keres tudományosan megalapozott választ. Nem nehéz megjósolni a *Nagy szétbomlás* sikerét. Minden együtt van benne, ami egy igazi bestsellerhez szükséges: a sokakat érdeklő téma, a közérthető nyelvezet, az adatok sokaságával alátámasztott érvelés, a tudomány legújabb eredményein alapuló módszertan és – nem mellékesen – a szerző korábbi könyveinek, *A történelem vége* és a *Bizalom* világsikere.

Valós-e a kép, és ha igen, mi az oka, hogy az elmúlt évszázad legsikeresebb társadalmi az erkölcsi szétesés jeleit mutatják? – teszi fel a kérdést Fukuyama. Hogyan lehetséges, hogy a soha nem látott bőség közepette, a korlátok nélküli szabadság korában, a csaknem mindenki által elérhető kellemességek özönében az emberek boldogtalannak és társtalannak érzik magukat? A választ egy új fogalom, a *társadalmi tőke* alkalmazásával keresi a könyv. A társadalmi tőkét mint az emberek közötti bizalom szálait értelmezi a szerző. A tőke – némileg leegyszerűsítve – olyan dolog, ami tulajdonosának valamikor pénzbe és erőfeszítésbe került, és amelyről most időlegesen lemond, annak reményében, hogy az a jövőben több pénzt és kellemességet fialjon. A befektető az anyagi tőkéjét bocsátja a vállalkozás rendelkezésére, az egyén a kellemességek választása helyett időt és pénzt fordít arra, hogy képezze magát, hogy emberi tőkeként hasznosítható szakértelemre és gyakorlatra tegyen szert. Fukuyama elméletté emelt állítása az, hogy a történelmi fejlődésben az előzőekkel összevethető fojtosságú az emberi kapcsolatokban, a bizalomban, az együttműködési hajlandóságban és a segítőkészségben felhalmozódó *társadalmi tőke*. A nyugat-európai fejlődés dinamikáját az magyarázza, hogy a kölcsönös bizalom szálai túlnyúlnak a családi szférán, és az ún. „bizalmi rádiusz” az egész társadalomra kiterjed. A becsületesség, a megbízhatóság és a civilizált viselkedés nemcsak a rokonok között lesz kívánatos érték, hanem a közösség minden tagjára érvényessé válik. A bizalom szálai behálózják az egész társadalmat, mintha megolajoznák az emberi kapcsolatokat, amitől a szervezetek simábban

működnek, és társadalmi tőkévé válva hihetetlenül megnövelik a gazdaság dinamikáját.

„A nagy szétbomlás” fogalma arra utal, hogy az elmúlt évtizedek tapasztalatai szerint a századokon keresztül felhalmozott társadalmi tőke fogyatkozni kezd. A dezorganizálódás jelei jól kivehetők a három szférában – a bűnözés (mind a polgári perek, mind pedig a bűnesetek) növekedésében, a család válságában (a házasságban együtt élők arányának csökkenésében, a házasságon kívül születettek arányának növekedésében) és a szinte minden társadalmi intézménnyel kapcsolatos bizalom általános gyöngülésében. Fukuyama tudósokra jellemző érnye, hogy túllép az egyedi példákon, és a fellelhető statisztikai adatokkal bizonyítja állításait. Nem hallgatja el azonban az általános tendenciáknak sokszor ellentmondani látszó egyedi tényeket sem, amelyek ugyan nem cáfolják érvelését, de óvatosságra intenek a gyors következtetések levonását illetően. Számunkra, Kelet-Európában a „nagy szétbomlás” jelensége különösen érdekes, mert egyszerre két, egymással ellentétes tendencia kibontakozásaként érvényesül. Egyrészt a piacgazdaság és a törvényeken alapuló jogrend lassan kezdi megnövelni a korábban igencsak rövid hatósugarú bizalmi rádiuszt. Ugyanakkor az individualizmus térnyerése szétszaggatja az egykor kialakult társadalmi szolidaritás szálait, és a diktatúra nyomása alól szabadulva a bűnözés is gyors növekedésnek indult.

Különösen értékes teszi a könyvet, hogy többféle szaktudomány legújabb eredményeit használja fel és integrálja. A társadalomtudományok elemzéseiket hagyományosan bizonyos logikus de bizonytalan alapfeltételezésre építették. A kilencvenes években egy sor területen szintáttörést jelentő eredmények születtek, amelyek bizonyíthatóvá tették magukat az alapfeltételezéseket. A könyv második része az erkölcs genealógiájával és változásával foglalkozik, melynek területén meghatározó volt az axiomatikus megközelítés szerepe. Ki abból indul ki, hogy az emberek rosszak (Hobbes), ki abból, hogy az emberek eredendően jók (Rousseau), vagy abból, hogy az erkölcs Isten által adott. Az elmúlt évtizedekben azonban a játékelmélet, az etológia, az evolúciós antropológia, és egy sor egyéb konkrét szaktudomány elemezhetővé tette egy csimpánz-csoport „erkölcsét” és „politikai viselkedését”, vagy számítógéppel szimulálhatóvá varázsolta a szokások létrejöttének, a kooperációs készségnek és a bizalom kialakulásának, vagy ellenkezőleg, a szétesésének folyamatát.

Fukuyama a felsorolt és sokféle tudomány modelljét alkalmazó, korszerű módszerekre támaszkodva elemzi századunk fejlődését. E fejlődés meghatározó tendenciája – mint azt korábbi könyveiben leírta – a liberális gazdaság és a politikai demokrácia győzelme a piacot és az egyének szabad választásait elutasító társadalmi rendszerek felett. A század elején a társadalmi megkötöttségek, az anyagi kényszerek és az osztálykülönbségek alapvetően korlátozták az egyén választási lehetőségeit. A század végére ezt a korlátozottságot felváltotta a vá-

lasztási lehetőségek hihetetlen bősége. Az emberek megszabadultak a viselkedést gúzsba kötő előírások rabságából, a vágyaik kielégítését akadályozó szabályok tömegétől. Ebben a „mindent szabad” és „nincs határ” állapotban a társadalmi előírások a választást ugyan már nem korlátozzák, de a tájékozódási pontokat és az eligazító ideológiákat is nélkülözték. Ez az oka, hogy a szélsőséges individualizmus győzelmét az egyén nem diadalként, hanem elbizonytalanodva és elidegenedve éli meg. Miközben abszolút szabadságát ünnepli, és fenéig akarja élvezni „az egész világ engem szolgál” állapotát, kiéhezett a valódi közösségekre, és reménytelenül keresi a bizalmat a barátságban és a szerelemben.

Fukuyama könyve meggyőző diagnózist nyújt a jelenről, de bizonytalan a jövő alakulását illetően. Az emberi történelemben – állítja némileg leegyszerűsítő módon – mindig voltak nagy szétbomlások, de ezeket rendre követte a nagy újjáépítés. A bizalmi rádiusz növelésének korábban két fontos forrása volt: először a vallás, később az állam és a politika. Ezek jövőbeli integráló szerepével kapcsolatban a szerző óvatosságra int, érzékelve a fundamentalizmus és a bürokrácia negatív szerepét. Ugyanakkor tudatában van annak, hogy a technikai fejlődés és a globalizációt kísérő multi-kulturalizmus térhódítása még inkább kiélezi a jelenlegi helyzetet. Mindez nehezen feloldható kihívást jelent a biztos identitás, stabil értékeket és bizalmat nyújtó közösséget igénylő egyén számára. Ebben a helyzetben megoldást nem, csak reményt fogalmaz meg a szerző a könyv utolsó soraiban: „Az egyetlen okunk a reményre az ember roppant erejű, veleszületett képessége a társadalmi rend újjáépítésére. Ennek az újjáépítésnek a sikerétől függ, hogy felfelé mutat-e a Történelem nyila.” Akit ez a kérdés érdekel, olvassa el a könyvet és gondolkozzon el rajta.